

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav české literatury a komparatistiky
Obor: Obecná a srovnávací literatura (komparatistika)

Autoreferát k disertační práci

Mgr. Míla Janišová

Já vetkané do ornamentu

Strategie a prostředky formulování Já v dílech frankofonních autorů z oblasti Maghribu se zkušeností jazykového exilu

The Self woven into the ornament

Strategies and Means of Formulating the Self in the Works of Francophone Authors from the Maghrib with the Experience of Linguistic Exile

Vedoucí práce: doc. Mgr. Libuše Heczková, Ph.D.

Konzultant práce: doc. PhDr. František Ondráš, Ph.D.

2024

Disertační práce nazvaná *Já vetkané do ornamentu. Strategie a prostředky formulování Já v dílech frankofonních autorů z oblasti Maghribu se zkušeností jazykového exilu* volně navazuje na diplomovou práci *Assia Djebar: Skrytý pohled, tlumený hlas. Obraz ženy v ženské intimní literatuře Maghribu*, která se zabývala ženskou prózou reflektující intimní témata a z ní vycházející podobou ženského autobiografického Já. V diplomové práci se podařilo potvrdit vstupní tezi – Já maghribských autorek se vlivem rozdílného kulturně-společensko-náboženského kontextu výrazně odlišuje od Já, které známe z evropské autobiografické tradice. Cílem disertační práce je posunout zkoumání Já a analyzovat prostředky, pomocí kterých se Já konstruuje v psaní o sobě autorů a autorek tvořících tzv. na švu kultur, tedy v hybridním prostoru, a nakolik se v jejich dílech projevuje prolínání kulturních vlivů – arabsko-islámského, berberského a francouzského. Všichni autoři a autorky, jimž se práce věnuje, se vyjadřují ve francouzštině, tedy v jim *ne-přirozeném* jazyce, a psaním o sobě pokoušejí nalézt (novou) identitu a ustavit své Já ve světě. Jejich vnímání sebe sama a následně jejich tvorbu zásadně ovlivnila zkušenost setkání s Jiným, přičemž dialektika *le Mème* a *l'Autre*, tedy Stejného / Téhož a Jiného / Druhého zde vychází především z koloniálního a postkoloniálního diskurzu. Sřet kultur kolonizátora a kolonizovaného vytvářející specifickou situaci kulturní diference formuje kromě jiného také podobu literárního Já a žánru autobiografie, který sice v arabské literární existuje, nikoli však ve formátu známém v evropské literatuře.

Práce vychází z několika vstupních premis:

1. Evropský koncept autobiografického Já (jednota autor – vypravěč – postava) je vzhledem k odmítání 1. osoby v arabské společnosti ve své kanonické podobě téměř nemožný.
2. Autoři a autorky píšící o sobě se pohybují v prostoru ovlivněném několika kulturami – arabsko-islámskou, berberskou a francouzskou, přičemž arabsko-islámské umění se vyznačuje výraznou amimetičností. To výrazně modeluje podobu autobiografie jako do značné míry mimetického literárního žánru.
3. Podobu psaní o sobě nutně ovlivňuje také volba francouzštiny jako jazyka tvorby. Žitá diglosie a s ní spojená hybridní kulturní identita představuje jedno ze základních topoi.

Stavím-li své bádání na faktu odmítání 1. osoby singuláru, považuji za nutné své tvrzení objasnit – není totiž ve své podstatě pravdivé. Arabština Já zná a běžně je užívá, nikoli však k vyjádření niternosti, emocí, sebe sama jako individua – „Já nebude nikdy vysloveno“, píše

Alžířanka Assia Djebar. (Djebar 1985, 221). Detailnější vysvětlení nabídne jedna z kapitol teoretické části.

Já maghribských autorů a autorek, formované přináležitostí k několika kulturám, samo sebe vnímá jako jiné, odlišné, jeho identifikace s oběma či více společenstvími je komplikovaná. A právě to ho nutí se pítit po vlastní identitě. Jinakost Já se projevuje na několika úrovních – především spočívá v tom, že Já píše, poté v tom, že píše francouzsky, tedy v jiném než přirozeném jazyce¹. Jeho psaní se odehrává na hranici (jazykové, zvyklostní, kulturní), je hybridní, *métissé*, z čehož vyplývá míšená poetika a styl. Ty spolu s vlivem arabsko-islámské tradice vedou Já k nejrůznějším zastíracím manévřům. Psaní o sobě v maghribském prostoru je zásadním způsobem situované.

Disertační práce si klade dvě klíčové otázky:

- Jak se Já v prostoru odmítajícím přitahování pozornosti k subjektu formuluje, pomocí jakých strategií vyslovuje nevyslovitelné?
- Jak se vypořádává s jazykovou diglosií a co pro něj znamená vyslovit/napsat nevyslovitelné v jazyce Druhého?

Na rozdíl od autorů velkých evropských národních literatur, jejichž identita není hybridní, a tedy zatížená etnicitou, se musejí autoři a autorky Maghribu vyrovnat i s úskalím jazykového a kulturního amalgámu. Otázka identity tak stojí v jádru veškerého autobiografického tázání.

Už v počátcích bádání se vyjevila nemožnost vystačit si vzhledem ke komplikovanému prostoru s jedním metodologickým přístupem. Postkoloniální studia více méně rezignovala na studium textu či stylu rétorických figur a soustředí se spíše na kontext. (Delas 2020) V tomto ohledu byla užitečná, ale neposkytovala nástroje pro následnou literární analýzu. Nepostačovaly však ani teorie žánrové – ač jsem se samozřejmě problematikou vývoje autobiografie zabývala, ukázalo se, že arabsko-islámský vliv je natolik silný, že jej také musím vzít v potaz. Otázka, zda se v případě maghribských děl jedná či nikoli o autobiografii, se ukázala jako méně podstatná. Autoři a autorky sami v určitých fázích života tvrdí tu ano, tu ne², nemalou roli hraje rovněž editorská praxe. Jeden ze zkoumaných textů našeho korpusu, Khatibiho *La Mémoire tatouée*, byl v prvním vydání nakladatelem označen jako román, ve druhém nikoli. Spíše než teorii žánru tedy především zkoumám, jak vypadá a funguje Já, jak se

¹ Dichotomii *přirozený vs naučený jazyk* používá k vysvětlení jazykové situace postkoloniálních zemí Daniel Delas (Delas 2020) a podrobněji se jí věnuje kapitola 2.1.

² Například Albert Memmi opakovaně popíral autobiografičnost svých románů a zároveň tvrdil, že čerpá z vlastních zkušeností.

v textu konstituuje, pomocí jakých motivů, témat a strategií samo sebe vyslovuje. Analyzované texty jsou v práci označeny různě – jako autobiografie, autobiografické psaní, nejčastěji jako psaní o sobě. Vždy mám na mysli takové texty, které staví do popředí Já reflektující životní události spojené s reálným autorem, které toto Já tematizují a hledají možnosti jeho vyjádření.

V souvislosti s arabsko-islámským vlivem jsem se nemohla omezit na čistě evropské a čistě literární nástroje. Khatibim rozvíjená „radikální teorie neviditelného“ (Khatibi 1983, 227) mě přivedla k obecně estetickým teoriím obvykle používaným k popisu a interpretaci arabsko-islámského umění, zejména architektury, které jsem se pokusila využít k interpretaci literárních děl.

Vzhledem k relativně malému povědomí o maghribském kulturním prostoru jsem se rozhodla v první části práce představit klíčové rámce, matrice, které sloužily coby teoretické opory, a uvést tak potenciálního čtenáře do kontextu, v němž se bádání pohybuje. Nejprve jsem se soustředila na problematiku kultur vznikajících na švu, v prostoru zvrátněném stoletím kolonizace a dominance. S tím souvisí také otázka volby jazyka tvorby a traumata, která vyvolává. Jazyk totiž chápu jako nedílnou ingredienci identity, což se následně ukáže i v analýze literárních děl. Volba jazyka navíc definuje určitý typ čtenáře, buď Francouze nebo člověka s výsostným frankofonním vzděláním, od něhož se odvíjí i volba témat, zobrazených životních okamžiků, iniciačních a formativních referencí.

Druhý rámeček se opírá o teologické a mystické koncepty a zkoumání islámu a arabsko-islámského umění, jež se laikovi neotevírají zrovna ochotně. Islám v muslimských společnostech neznamená jen náboženskou doktrínu, ale také stále živý společenský a kulturní systém poskytující rámeček pro čtení a výklad světa. Pomyslnou Ariadninu nit provázející labyrintem děl tvoří soubor konceptů vycházející z pojetí Boží řeči a Božího stvoření, jak se nám ukazuje v Koránu³, který je krátce představen. Je osvětleno vnímání arabštiny jako zjeveného jazyka, jež se podílí na výsledném tvaru zkoumaných děl, a představen koncept písma jako daru, jímž Bůh natahuje tenké vlákno mezi sebou, neviditelným a nespátřitelným, a člověkem. Podle súry 96 je pero vznešeným nástrojem a písmo člověku slouží jako prostředek poznání. Člověk za žádných okolností nemůže Boha spatřit a nemůže s ním ani přímo mluvit, jeho pohled přehrazuje závoj, který snad někteří vyvolení dokáží prohlédnout srdcem. Tomu se věnuje podkapitola *Estetika závoje*. Závoj tu nevnímám v obvyklém orientalistickém duchu, ale

³ Tato práce není teologická, nesnažím se o interpretaci posvátné Knihy, ale dojdou skrze některé texty v ní obsažené k definici estetiky závoje, jak ji promýšlí například Dominique Clévenot nebo Patrick Ringgenberg. Zároveň jsem si vědoma skutečnosti, že mé vnímání islámu a muslimských společností ovlivňuje fakt, že vycházím zejména z francouzsky psaných zdrojů.

jako pojem s filozofickými, mystickými a estetickými konotacemi. Nevyslovitelné a neviditelné, navíc pohledu skryté, protože zahalené závojem, se koncentruje v ornamentu, jenž poslouží pro nástin toho, jak zobrazit nezobrazitelné. Ornament jako viditelná, vizuální forma pokrývající plochu boří jakoukoli hierarchii a vrací člověka k sobě samému, umožňuje jeho proměnu, podílí se na zrození nové bytosti.

Další kapitola, *Já v maghribském kontextu – několik poznámek k žánru autobiografického zaměření*, nabídne základní rámec k problematice žánru autobiografie v maghribském kontextu a upozorní na některá úskalí současného stavu bádání. Krátce je představen vývoj psaní o sobě a také dva žánry tradiční arabské literatury exponující Já – duchovní deníky (*fahrasy*) a cestopisy (*rihly*).

V literárně analytické části práce jsem se soustředila zejména na otázky formulace Já a vyjadřování komplikované identity. Nechala jsme se přitom vést poznatky o posvátnosti arabského písma, o funkci ornamentu a přehrazeného pohledu z předchozích kapitol. Všechna tři analyzovaná díla výrazně pracují se sférou ne-viditelného, skrytého, nevysloveného a nevyslovitelného, tak jak jsem tuto sféru představila v teoretické části práce. Ve zkoumaných románech se nic neukazuje na první pohled, skutečnost je zastřena a teprve proniknutím za metafory a obrazy se aktivnímu čtenáři poodhalí její význam.

Geometrie tak charakteristická pro vizuální ornament a to, jak modeluje uspořádání ornamentu a jeho výsledný efekt, mě vedla ke zkoumání kompozičních prvků děl. Všimla jsem si zdánlivé fragmentárnosti, roztržitosti, která je ale promyšleně uspořádána, a to především skrze dialogičnost či přesněji řád dvojího.

Dále jsem se zaměřila na vizuální obrazy, přičemž jsem Mitchellův termín obraz-text (Mitchell 2021) modifikovala na ornament-text. Pomocí vizuálních obrazů autoři a autorky píšící v hybridních kulturách vyslovují nevyslovitelné, zachycují traumata. Ve vizuálních obrazech je často ukryta paměť, a to jak individuální, tak kolektivní.

Psaní o sobě maghribských autorů funguje jako prostor sebepotvrzení, hledají se a nacházejí skrze psaní, pomocí písma se poznávají a proměňují. Okolo psaní – tematizovaného a zachycovaného – se proto nutně ovíjela jedna část zkoumání a věnovala jsem mu jednu z kapitol. Jediné platné Já maghribských autorek a autorů vyrůstá z textu, bez něho by neexistovalo (Gronemann 2006). Slova se probouzejí skrze smysly, paměť je tělesná, „parfém slov mě rozechvíval“, prozrazuje nám Khatibiho vypravěč. (LMT, 78) Všechna zkoumaná Já jsou posedlá psaním, věnují tematizaci psaní celé kapitoly či klíčové pasáže. Psaním ovládají

to, co jim ve skutečném životě uniká. Vztah k psaní, k jazyku, k tradici vyjevuje hloubku identitní otázky a zároveň usiluje o to, aby i dominancí a sociálně-ekonomickými problémy poznamenaná maghribská společnost uznala legitimitu uměleckého pohledu na svět, na senzualitu, na tělo a tělesné prožívání.

Jejich psaní nevede lineárně vpřed, neustále odbočují a unikají z přirozeného běhu času. Texty provází zmítání, cloumání, roztříštěnost, enigmatičnost dokládající, že jednota a jednoduitost jsou v hybridním prostoru s konečnou platností směšné. Ač autoři přináležejí různým geografickým územím, rozporným kulturám, neomezují se na poznání a popis původní kultury nebo její konfrontaci s kulturou Druhého. I když se každý z vypravěčů potřeboval na čas ztratit v Druhém, aby se dokázal lépe najít sám v sobě. Sledují svou vlastní iniciační cestu, naslouchají svým touhám, vpisují své vzdělání a tvarování do kultury, kterou vnímají jako dynamickou entitu, jako budoucnost. Redefinují svou identitu, kterou nahlížíjí jako hybridní, rozdrobenou, klouzavou a pohyblivou. (Zdrada-Cok 2014) A spolu s tím skrze seberefektivitu, neustálé opozice mezi přítomností a minulostí, okamžikem vyprávění a časem vyprávěným předkládají vlastní teorii autorství a jakési programové krédo, a to jak ve vztahu k tématům, tak ke stylu psaní.

Ačkoli jsem nahlížela celé texty jako svého druhu ornamenty, nutno podotknout, že žádný z analyzovaných aspektů není ornamentem sám o sobě. Ten se vyjevuje teprve jejich vzájemným proplétáním. Situace maghribského Já je pro svou „sešitost“ příliš složitá na to, aby bylo možné ji jednoduše vyjevit, jednoduše přiřadit slova ke konkrétním referentům. Zmíněné znaky se jeví jako nejednoznačné, nepřesné, odhalují a zakrývají zároveň.

Rezignovala jsem na jednoznačné přiřazení k žánru. To, zda se jednotlivá díla tváří jako autobiografie či nikoli, není vlastně důležité. Mimořádná komplikovanost autorského gesta tu totiž zakrývá realitu do té míry, že popírá její jednoznačný vztah k reálným referentům. A ornament coby pořadající princip umožňuje nový vztah díla, textu a skutečnosti – dílo vytvořené a chápané jako ornament je osvobozené od obvyklého paradigmatu mimetického zobrazování. Identita hledaná a nalézána se v psaní o sobě maghribských frankofonních autorů a autorek nerodí z ukotvení v realitě, ale ze psaní samotného. Autenticita psaní a tvůrčího aktu, autentické hledání výrazu, pravda textu znamenají více než pokusy o zachycení pravdy života. Většinu maghribských autobiografických děl lze číst západní, evropskou optikou. Při takovém čtení však rozdily a témata působí poněkud banálně – obligátní hledání identity, boj s obrazem kolonizovaného vnuceným kolonizátorem, diglosie, revolta proti otci a zkostnatělé společnosti.

Domnívám se však, že maghribské psaní o sobě skrývá hlubší tajemství, a věřím, že právě díky zvolené metodě práce se podaří toto tajemství ne obnažit, ale snad opatrně nahlédnout.

Práce vychází a čerpá téměř výhradně z francouzsky psaných zdrojů pocházejících z francouzského a frankofonního prostředí. Tato skutečnost výrazně ovlivnila mé vztahování se k maghribské kultuře a literatuře. Jsem si toho vědoma a považuji proto za důležité na takto výraznou situovanost a úhel pohledu upozornit. Je pravděpodobné, že studiem arabofonních pramenů bych dospěla k ne snad zcela odlišným, ale jistě diverzifikovanějším závěrům.

Seznam literatury

Beletrie

Analyzovaná literární díla

- BENFODIL, Mustapha. 2019. *Alger. Journal intense*. Paris: Édition Macula.
- DJEBAR, Assia. 1999. *Ces voix qui m'assiègent*. Paris: Albin Michel.
- KHATIBI, Abdelkébir. 1971. *La Mémoire tatouée: Autobiographie d'un décolonisé*. Paris: Denoël.
- KHATIBI, Abdelkébir. 2007. *La Mémoire tatouée: Autobiographie d'un décolonisé*. El Jadida: OKAD.

Další zmíněná literární díla

- BACHTARZI, Mahieddine. 1968. *Mémoires. 1919–1939*. Alger: Éditions Nationales Algériennes SNED.
- DAOUD, Kamel. 2017. *Zabor ou les psaumes*. Arles: Actes Sud.
- DJEBAR, Assia. 1999. *Ces voix qui m'assiègent*. Paris: Albin Michel.
- DJEBAR, Assia. 2007. *Nulle part dans la maison de mon père*. Paris: Fayard.
- ÉNARD, Mathias. 2019. *Kompas*. Zlín: Kniha Zlín.
- HUSTON, Nancy, and Leila SEBBAR, eds. 2011. *Une enfance ailleurs. 17 écrivains racontent*. Paris: J'ai lu.
- CHRAIBI, Driss. 1997. *Passé simple*. Paris: Folio.
- IBN BATTÚTA, Muhammad Ibn Abdalláh. 1961. *Cesty po Africe, Asii a Evropě vykonané v letech 1325 až 1354*. Praha: SNKLU. Přel. Ivan Hrbek.
- KHATIBI, Abdelkébir. 1997. *L'Oeuvre*. Rabat: Marsam.
- LABIZZE, Souad. 2019. *Enjamber la flaque où se reflète l'enfer*. Paris: IX Éditions.
- MICHON, Jean-Louis. 1982. *L'Autobiographie (fahrasa) du soufi marocain Ahmad Ibn 'Ajība (1747-1809)*. Milano: Arché.
- SEFRIOUI, Ahmed. 1954. *Boîte à merveilles*. Paris: Seuil.
- ŠUKRÍ, Muhammad. *Nahý chleba*. Praha: Fra. Přel. Anna a Erik Lukavští.

Odborná, kritická literatura

- ABOUDRAR, Bruno Nassim. 2021. *Les dessins de la colère*. Paris: Flammarion. Dostupné z <https://www.cairn.info/les-dessins-de-la-colere--9782080245267-page-119.htm>
- AHNOUCH, Fatima. 2014. *Littérature francophone du Maghreb. Imaginaire et représentation socioculturelle*. Paris: L'Harmattan.
- ATALLAH, M. 2012. *Le Culte du moi dans la littérature francophone*. Paris, L'Harmattan.
- BARTHES, Roland. 2015. *Roland Barthes o Rolandu Barthesovi*. Praha: Fra. Přel. Josef Fulka.
- BEN JELLOUN, Tahar. 2017. *L'Islam expliqué en image*. Paris: Seuil.
- BEN TAIBI. 2011. "Penser le corps en Islam. ." *Itinéraires. Littérature, textes, cultures*, no. 3: 91–101.
- BENMEZIANE, Bencherki. 2012. "Histoire et voyage. L'autre dans l'historiographie arabe d'hier et d'aujourd'hui." *Le Télémaque*, no. 41: 89-102.
- BERGER, John. 2009. *O pohledu*. Praha: Fra. Přel. Martin Pokorný.
- BHABHA, Homi. 2012. *Místa kultury*. Praha: Tranzit. Přel. Martin Ritter.
- BONN, Charles. 1994. "L'autobiographie maghrébine et immigrée entre émergence et maturité littéraire, ou l'énigme de la reconnaissance." <https://www.limag.com/Textes/Bonn/BORDEAUXAutobiographie.htm>.
- BOUDRAA, Nabil. 2015. "Les écrivains francophones du Maghreb face à la langue Française : Lingua franca ou 'gueule du loup'?" *International Journal of Francophone Studies* 18 (1): 19–35.
- BUCI-GLUCKSMANN, Christine. 2008. *Philosophie de l'ornement. D'Orient en Occident*. Paris: Galilée.
- BURCKHARDT, Titus. 2018. *Zrcadlo moudrosti*. Praha: Malvern. Přel. Radana Studenovská.
- CAMET, Sylvie, and Nourredine SABRI, eds. 2012. *Nouvelles écritures de moi dans les littératures française et francophone*. Paris: L'Harmattan.
- CLÉVENOT, Dominique. 1994. *Une esthétique du voile. Essai sur l'art arabo-islamique*. Paris: L'Harmattan.
- COQUIO, Catherine. 2015. *La littérature en suspens. Écritures de la Shoah : le témoignage et les oeuvres*. Paris: L'Arachnéen.
- DANĚK, Ladislav. 2003. *Ornament v současném umění*, Hradec Králové: Galerie moderního umění v Hradci Králové.

- DE MOLINER, Christian. 2019. "Pour en finir avec un mythe : la « grande » France de 1932.." *Breizh-info.com*. <https://www.breizh-info.com/2019/02/24/112787/empire-colonial-francais-1932/>.
- DELAS, Daniel, ZEKRI, Khalid, and Anne BEGENAT-NEUSCHÄFER, eds. 2020. *Hybridations et tensions narratives au Maghreb et en Afrique subsaharienne*. Berlin: Peter Lang.
- DELEUZE, Gilles, and Félix GUATTARI. 2016. *Kafka – Za menšinovou literaturu*. Praha: Hermann a synové.
- DENNY, Frederick M. 1998. *Islám a muslimská obec*. Praha: Prostor. Přel. Kateřina Hronová.
- DJAÏT, Hichem. 1978. *L'Europe et l'Islam*. Paris: Seuil.
- DURAND, Jean-Marie. 2018. "Une biographie pour mieux saisir l'ogre Edouard Glissant." *Inrock*. <https://archive.wikiwix.com/cache/index2.php?url=https%3A%2F%2Fwww.lesinrocks.com%2F2018%2F02%2F20%2Fidees%2Fune-biographie-pour-mieux-saisir-logre-edouard-glissant-111049007%2F#federation=archive.wikiwix.com&tab=url>.
- EL HADJ, Karim, Marceau BRETONNIER, and Adrien Vande Castele. 2021. "Algérie, 1958 : quand la France poussait des musulmanes à retirer leur voile malgré elles – Flashback #4." *Le Monde*. https://www.lemonde.fr/afrique/video/2021/08/08/algerie-1958-quand-la-france-poussait-des-musulmanes-a-retirer-leur-voile-malgre-elles-flashback-4_6090882_3212.html.
- EL MAOUHAL, Mokhtar. 1999. "Autour de l'autobiographie maghrébine." *Itinéraires et contacts de cultures*, no. 27. Dostupné z <https://www.limag.com/Textes/Iti27/ElMaouhal.htm>
- FABIANI, Jean-Louis. 2016. "Préface. Gagner la reconnaissance à la nage." In *Je n'ai qu'une langue et ce n'est pas la mienne. Des écrivains à l'épreuve*, Kaoutar HARCHI, 11-18. Paris: Pauvert.
- FANON, Frantz. 1952. *Peau noire, masques blancs*. Paris, Seuil.
- FANON, Frantz. 2012. *Černá kůže, bílé masky*. Praha: Tranzit. Přel. Irena Kozelská.
- FINS, Adelaide Gregório. 2018. "Créolité et voix de résistance chez Édouard Glissant. Pour une identité-relation dans le cadre du Tout-Monde." *Carnets*, no. 13. <https://doi.org/https://doi.org/10.4000/carnets.2563>.
- GEFEN, Alexandre. 2002. *La Mimésis*. Paris: Flammarion.
- GENETTE, Gérard. 1987. *Figures III*. Paris: Seuil.
- GERHMANN, Susanne, and Claudia GRONEMANN, eds. 2006. *Les Enjeux de l'autobiographie dans les littératures de langue française. Du genre à l'espace. L'autobiographie postcoloniale. L'hybridité*. Paris: L'Harmattan.
- GLISSANT, Édouard. 1990. *Poétique De La Relation*. Paris: Gallimard.

- GLISSANT, Édouard. 1997. *Traité du Tout-Monde*. Paris: Gallimard.
- GONTARD, Marc. 1993. *Le Moi étrange. Littérature marocaine de la langue française*. Paris: L'Harmattan.
- GOUSDORF, Georges. 1991. *Les Ecritures de Moi*. Paris: Odile Jacob.
- GRABAR, Oleg. 1996. *Penser l'art islamique: Une esthétique de l'ornement*. Paris: Albin Michel.
- GRONEMANN, Claudia. 2006. "Autofiction – Nouvelle autobiographie – Double autobiographie – Aventure du texte : Conceptions postmodernes/postcoloniales de l'autobiographie dans les littératures française et maghrébin." In *Les Enjeux de l'autobiographie dans les littératures de langue française. Du genre à l'espace. L'autobiographie postcoloniale. L'hybridité.*, edited by Sylvie GERHMANN and Claudia GRONEMANN, 103-124. Paris: L'Harmattan.
- HADDAD, Malek. 1961. *Les zéros tournent en rond*. Paris: François Maspero.
- HARCHI, Kaoutar. 2016. *Je n'ai qu'une langue et ce n'est pas la mienne. Des écrivains à l'épreuve*. Paris: Fayard.
- HECZKOVÁ, Libuše. 2001. "Čtónické křivky ornamentu." *Česká literatura* 49 (5): 519-530.
- HILALI BACAR, Darouèche. 2019. *Des autofictions arabes*. Lyon: Presses universitaires Lyon.
- HILLENBRANDOVÁ, Carole. 2017. *Islám. Historie, současnost a perspektivy*. Praha: Paseka. Přel. Jitka Jeníková.
- HODROVÁ, Daniela. 2003. "Text mezi texty." *Česká literatura*, no. 5: 537-545.
- HORNUNG, Alfred, and Ernestpeter RUHE, eds. 1998. *Postcolonialisme et Autobiographie*. Amsterdam-Atlanta: Brill Rodopi.
- HRBEK, Ivan. 2012. *Korán*. Praha: Československý spisovatel.
- HUBATOVÁ-VACKOVÁ, Lada. 2011. *Tiché revoluce uvnitř ornamentu. Studie z dějin uměleckého průmyslu a dekorativního umění v letech 1880–1930*. Praha: VŠUP.
- CHEBEL, Malek. 2004. *Le corps en Islam*. Paris: Presses Universitaires de France.
- CHEBEL, Malek. 2002. *Le Sujet en islam*. Paříž: Seuil.
- CHEBEL, Malek. 2002. "L'Individu en Islam." *Revue des deux monde*: 51-58.. Dostupné z <https://www.revuedesdeuxmondes.fr/article-revue/lindividu-en-islam/>
- JABBOUR, Aissa. 2019. "Le tatouage berbère : une écriture sur le corps." *Al Bayane*. <https://albayane.press.ma/le-tatouage-berbere-une-ecriture-sur-le-corps.html>.
- JIRSA, Tomáš. 2012. *Fyziognomie psaní. V záhybech literárního ornamentu*. Praha: FFUK.

- JOURDE, Pierre. 2005. *Littérature et authenticité: Le réel, le neutre, la fiction*. Paris: L'Esprit des Péninsules.
- KACIMI, Mohammed. 2008. "La maison de l'être : La langue." *Synergies Monde*, no. 5: 139–142.
- KADRI, Aïssa. 2007. "Histoire du système d'enseignement colonial en Algérie." In *La France et l'Algérie : leçons d'histoire De l'école en situation coloniale à l'enseignement du fait colonial*, edited by Frédéric Abécassis, Gilles Boyer, Benoît Falaize, and Michelle Zancarini-Fournel, 19-39. Lyon: ENS Éditions.
<https://books.openedition.org/enseditions/1268>
- KHERFOUCHE, Abdelkader. 2016. "L'héritage colonial de la francophonie." *XXI Orient*.
<https://orientxxi.info/magazine/l-heritage-colonial-de-la-francophonie,1356>.
- KHATIBI, Abdelkébir. 1966. "Roman maghrébin et culture nationale." *Souffles* 1 (3): 10-11.
- KHATIBI, Abdelkébir. 1968. *Le roman maghrébin*. Paris: François Maspero.
- KHATIBI, Abdelkébir. 1983. *Maghreb pluriel*. Paris: Denoël.
- KHATIBI, Abdelkébir, and Ali AMAHAN. 1994. *Du signe à l'image, le tapis marocain*. Casablanca : Lak International.
- KHATIBI, Abdelkébir, and Mohamed SIJELMASSI. 1994. *L'Art calligraphique de l'Islam*. Paris: Gallimard.
- KHATIBI, Abdelkébir. 2002. *Le Corps oriental*. Paris: Hazan.
- KRISTEVA, Julia. 1988. *Étrangers à nous-mêmes*. Paris: Fayard.
- KRISTEVA, Julia. 1969. *Séméiotikè: Recherches pour une Sémanalyse*. Paris: Seuil.
- KROPÁČEK, Luboš. 1992. *Duchovní cesty islámu*. Praha: Vyšehrad.
- MEMMI, Albert. 1957. *Portrait du colonisé précédé par le Portrait du colonisateur*. Paříž, Coorêa (Buchet-Chastel).
- MEMMI, Albert. 2001. "Émergence d'une littérature maghrébine d'expression française : La génération de 1954." *Études littéraires*, no. 33/3: 13-21. Dostupné z
<https://www.erudit.org/fr/revues/etudlitt/2001-v33-n3-etudlitt2270/501303ar.pdf>
- MITCHEL, William John Thomas. 2016. *Teorie obrazu*. Praha: Karolinum. Přel. Ondřej Hanus, Lucie Chlumská, Andrea Průchová
- LAÂBI, Abdellatif. 1966. "Prologue." *Souffles* 1 (1): 3-6.
- LACHERAF, Mostefa. 1965. *L'Algérie, nation et société*. Paris: François Maspero.
- LAUDE, André. 1966. "Préface à un procès de la négritude." *Souffles* 1 (3): 32–36.
- LEJEUNE, Philippe. 1980. *Je est un autre*. Paris: Seuil.
- LEJEUNE, Philippe. 1975. *Le pacte autobiographique*. Paris: Seuil.

- LOTMAN, Jurij. 2013. *Kultura a exploze*. Brno: Host. Přel. Miluše Zadražilová.
- MÉTAOUI, Fayçal. 2011. "L'autofiction au cœur d'un débat entre écrivains algériens et européens : le réel à l'assaut de l'imaginaire." *EL Watan*.
<https://books.openedition.org/pul/29127>.
- MICK, Carola. 2017. "« Littérature-monde en français » et écrivains algériens : une appropriation critique de la francophonie. À propos de Kaoutar Harchi, Je n'ai qu'une langue, ce n'est pas la mienne. Des écrivains à l'épreuve, 2016." *Lectures anthropologiques*, no. 3.
<https://www.lecturesanthropologiques.fr/459>.
- MONDZAIN, Marie José. 2013. "Questionner l'ornement." In *Questionner l'ornement* ed. Paris: Les Arts Décoratifs/INHA. <https://madparis.fr/IMG/pdf/03-Mondzain.pdf>.
- MOURALIS, Bernard. 1991. *Autobiographies et récits de vie en Afrique*. Paris: L'Harmattan.
- MOURALIS, Bernard. 2007. *L'Illusion de l'altérité – études de littérature africaine*. Paris: Honoré Champion.
- NAFA, Kamal. 2017. "L'autobiographie comme simulacre et dénégation du discours de l'Autre dans La Mémoire tatouée." 4 (1). <https://aleph.edinum.org/1035>.
- NDIAYE, Christiane. 2004. *Introduction aux littératures francophones*. Montréal: Presses universitaires de Montréal.
- NOIRAY, Jacques. 1993. "Le récit d'enfance dans la littérature maghrébine de langue française." In *Le récit d'enfance. Enfance et écriture*, Bernadette POULOU, edited by Denise ESCARPIT, 103–104. Paris: Éditions du Sorbier.
- OSSMANN, Susan. 1998. *Miroirs maghrébins. Itinéraires de soi et paysages de rencontre*. Paris, Edition CNRS.
- RENAN, Ernest. 1888. *Le passé et l'avenir de la langue française*. Slavnostní projev v Alliance pour la propagation de la langue française. Dostupné z https://education.persee.fr/doc/revpe_2021-4111_1888_num_12_1_6923_t1_0169_0000_1, konzultováno 25. 3. 2022.
- RICOEUR, Paul. 2016. *O sobě samém jako o jiném*. Praha: Oikoymenh.
- RICHTER, Elke. 2006. "Autobiographie au Maghréb postcolonial : réécriture d'un genre littéraire." In *Les Enjeux de l'autobiographie dans les littératures de langue française. Du genre à l'espace. L'autobiographie postcoloniale. L'hybridité.*, edited by Sylvie GERHMANN and Claudia GRONEMANN, 155–172. Paris: L'Harmattan.
- RINGGENBERG, Parick. 2009. *L'Univers symbolique des arts islamiques*. Paris, L'Harmattan.
- SEFRIOUI, Kenza. 2009. "La Revue Souffles (1966-1973) : Quand culture rime avec politique." *Interculturel Francophonies*, no. 16: 103-131.
https://www.academia.edu/4135566/La_revue_Souffles_1966_1973_quand_culture_rime_avec_politique.

- SEFRIOUI, Kenza. 2013. *La revue Souffles 1966-1973. Espoirs de révolution culturelle au Maroc*. Casablanca: Éditions du Sirocco.
- SCHUBERTOVIÁ, Anna. 2021. *Stávám se řečí. Smrt a návrat autora v perspektivě filozofie identity*. Praha: FF UK.
- SCHULZ, Karla. 1994. "In Defense of Narcissus: Lou Andreas-Salomé and Julia Kristeva." *The German Quarterly* 67 (2): 185–196.
- SMITH, Wilfred Cantwel. 1977. *Islam in Modern History*. Princetown: Princeton University Press .
- SOUKUPOVÁ, Klára. 2021. *Vyprávět sám sebe. Teorie autobiografie*. Praha: FF UK.
- ŠEBEK, Josef. 2023. "Když píšu tyto řádky, pláču." *A2*, no. 2: 5.
- TORO, Alfonso de. 2006. Nicole Brossard et Abdelkébir Khatibi : Corps-Écriture ou écrire comme la circulation infinie du désir. In *Les Enjeux de l'autobiographie dans les littératures de langue française. Du genre à l'espace. L'autobiographie postcoloniale. L'hybridité.*, edited by Sylvie GERHMANN and Claudia GRONEMANN, 155–172. Paris: L'Harmattan.
- VON GRUNEBaum, Gustave Edmund. 1973. *L'identité culturelle de l'Islam*. Paris: Gallimard.
- YACINE, Kateb. 1994. *Le poète comme un boxeur*. Paris: Seuil.
- YACINE, Kateb. 1999. *L'Œuvre en fragments*, Arles: Actes Sud.
- ZEKRI, Khalid. 2006. *Fiction du réel. Modernité romanesque et écriture du réel au Maroc. 1990-2006*. Paris: L'Harmattan.
- ZEKRI, Khalid. 2011. "Le sujet et son corps dans le roman marocain." *Itinéraires. Littérature, textes, cultures*, no. 3: 45-59.

Webové stránky

- Algérie Presse Service. 2022. <https://fr.allafrica.com/stories/202209100132.html>
- "Encyclopedie de l'Islam." <https://referenceworks.brill.com/display/db/eifo>.